

Kultúrne dedičstvo a jeho potenciál v kontexte udržateľného rozvoja (modrotlač ako kultúrnoidentifikačný prvok na Reprezentatívnom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva)

Zdena Krišková

PhDr. Zdena Krišková, PhD.
Matej Bel University in Banská Bystrica
Faculty of Arts
Institute of Social and Cultural Studies
Cesta na amfiteáter č. 1
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: zdena.kriskova@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:95-106

Cultural heritage and its potential in the context of sustainable development

(blueprint as a cultural identification element on the Representative List of Intangible Cultural Heritage)

The study follows the inter-ethnic, economic and socio-cultural links of blueprint. As a specific product of traditional craftsmanship, it is closely related to the history and culture of our ethnicity. This element of cultural heritage captures not only its material, but also social contexts. It accentuates the inter-ethnic relations of the blueprint with an emphasis on the issues of cultural identity. This is documented by the idea of a common nomination of the technology of blueprint making into the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage (Slovakia, Czech Republic, Austria, Hungary, and Germany). The condition was that it had to be first entered on the national lists of cultural heritage. The study is based on a long-term ethnological field research in the Spiš region. Its aim is to monitor the condition and possibilities of revitalizing the blueprint as one of the basic presumptions of sustainability within our cultural heritage.

Key words: blueprint, cultural heritage, identity, UNESCO

Kultúrne dedičstvo je dôležitým zdrojom histórie a kolektívnej identity. Takto ho vníma nielen etnológia, história, sociokultúrna antropológia a iné príbuzné vedné disciplíny, ale aj početné národné a medzinárodné dokumenty. Právo na kultúru a jej dedičstvo je jedným z ľudských práv proklamovaných ústavami národných štátov, ako aj Generálnou konferenciou Organizácie spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (ďalej len UNESCO), Radou Európy a Európskou úniou, zároveň je ale ochrana kultúrneho dedičstva občianskou a spoločenskou povinnosťou.¹ Na tomto základe stojí zámer predkladanej štúdie priblížiť perspektívny potenciál kultúrneho dedičstva so zreteľom na prvok modrotlačiarkej tradície na Slovensku.

Modrotlač je charakterizovaná ako zdobená textília, zhotovená špecifickou technikou negatívnej tlače vzorov – rezervou, farbená indigom za studena. Spočíva v potlačení podkladu krycou voskovou hmotou,² ktorá pri následnom farbení zabráni prieniku farby do vzoru, čo

¹ BITUŠÍKOVÁ Alexandra. Kultúrne dedičstvo, identita a turizmus (príklad Lokality svetového dedičstva UNESCO). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed.): *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB, 2013, s. 24.

² Vosk ako spojivo farieb poznali už v staroveku.

je základným princípom samotnej jej výroby.³ Od svojich počiatkov bola výroba modrotlače na našom území organizovaná v rámci farbiarskych remeselných cechov. Napriek svojej osobitosti však nikdy nebola špecializovaná v modrotlačiariskych cechoch ako samostatné remeslo.⁴ Práve svojou osobitosťou, rozšírením a využitím ju však možno zaradiť k neopomenuteľným prvkom kultúrneho dedičstva a identity nášho etnika.

Teoreticko-metodologické východiská

Modrotlač, ako textília zhotovená špecifickou tradičnou výrobnou technológiou, je jednou z oblastí materiálnej i duchovnej kultúry, ktorá patrí k výrazným prvkom vývoja našej spoločnosti nielen v úzkom okruhu odevnej či všeobecnejšie textilnej kultúry. Je tiež dokladom historických etnických procesov v širších geografických a hospodárskych väzbách, odrazom spoločensko-kultúrneho vývoja v priebehu viacerých storočí až po súčasnosť. Význam modrotlače v sociokultúrnom kontexte znásobujú jej interetnické väzby, v rámci Slovenska aj väzba rovnako na urbánne i rurálne prostredie.

Modrotlač ako špecifický produkt remeselnej výroby priamo nadväzuje na pestovanie a spracovanie ľanu a výrobu plátna, čím podčiarkuje roľnícky základ slovenskej, v širšom rámci slovanskej kultúry, čo rovnako znásobuje jej význam v kontexte kultúrneho dedičstva. Svojou podstatou ju tiež možno zaradiť k najvýraznejším prejavom ľudového výtvarného umenia, a to nielen rozmanitosťou vzorov na látke, ale aj samotnými modrotlačiariskymi formami,⁵ ktoré prináležia k osobitým skvostom výtvarnej kultúry ľudu.⁶ V týchto koreláciách je nevyhnutné pristupovať ku komplexnej problematike modrotlače v rovine diachrónej, orientovanej na historický aspekt vývoja – vývinovú vertikálu javu, rovnako však i synchrónnej, orientovanej na horizontálny pohľad v kontexte súčasného stavu.

Predmetom štúdie je modrotlač v jej vývojových hmotných i sociálnych kultúrnoidentifikačných väzbách. Pri spracovaní problematiky sme vychádzali predovšetkým zo štúdiá literárnych a archívnych prameňov. Jej základné východisko tvoria viacerými bádateľmi dokladované čiastkové i komplexné tematické výskumy.⁷ Konkrétne regionálne a lokálne vývojové väzby sme sledovali prostredníctvom dlhodobého terénneho etnologického výskumu na Spiši koncom 20. a začiatkom 21. storočia aj využitím možnosti priamych rozhovorov s vtedy ešte žijúcimi aktívnymi účastníkmi modrotlačiariskej výroby.⁸ V rámci múzejnej praxe sme sa venovali štúdiu historických prameňov najmä pri deskripcii originálnych artefaktov výroby, pričom bolo potrebné komparovanie a verifikovanie zdrojov. Využili sme tiež interview a zúčastnené pozorovanie pri výskume sociálnych väzieb lokálneho spoločenstva k postaveniu modrotlačiariskej tradície v súčasných podmienkach.

Na podklade historicko-etnických väzieb modrotlače, jej remeselnej výroby a funkčnosti, štúdia následne percipuje perspektívne možnosti jej súčasného vývoja a najmä využitia ako jedného z významných kultúrnoidentifikačných prvkov nášho kultúrneho dedičstva v kontexte

³ DANGOLOVÁ, Oľga. Modrotlač. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, 1995, s. 368.

⁴ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : SAV, 1972.

⁵ Napríklad Podtatranské múzeum v Poprade spravuje vo svojich zbierkových fondoch temer tisíc kusov modrotlačiariskych foriem (z dielne Elemíra Montška v Hranovnici), čo je najväčšie množstvo z dielne jedného remeselného majstra. Najkomplexnejšia zbierka modrotlačiariskych foriem z územia celého Slovenska sa nachádza v Slovenskom národnom múzeu-Etnografickom múzeu v Martine.

⁶ KRIŠKOVÁ, Zdena – Danglová, Oľga. Modrotlač na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 63, 2015, č. 1, s. 91.

⁷ Napríklad Jozef Vydra, Anton Špiesz, Nora Baráthová, Oľga Danglová, Zdena Krišková a iní.

⁸ Modrotlačiariska remeselná dielňa v Hranovnici.

udržateľnosti, čo je jej základným cieľom. Bessièere označuje kultúrne dedičstvo za rezervoár významov potrebných pre pochopenie sveta. Chápe ho ako sociálny konštrukt, ktorý sa vyvíja a neustále mení.⁹ Udržateľný rozvoj spoločnosti a jej historicky podmienených kultúrnych špecifik je dnes úzko spätý s rozvojom krajiny a jej regiónov v hospodársko-ekonomických väzbách, v oblasti zamestnanosti regiónov. Vývoj spoločenstiev je podmienený prioritne ekonomickým a hospodárskym rastom. Jeho súčasťou je však okrem materiálnej základne i nehmotná nadstavba spočívajúca v sociokultúrnych hodnotách a tradíciách, ktoré sú identifikačným znakom spoločenstiev. Zámerom štúdie je v tejto súvislosti upriamiť zreteľ na etnické a sociálne súvislosti modrotlače v kontexte súčasných vývojových procesov.

Aktuálnosť a význam problematiky podčiarkuje aj skutočnosť, že práve modrotlač sa stala ďalším z prvkov našich kultúrnych dejín, ktorý bol začiatkom roka 2016 zapísaný na Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Tento akt je jedným z podmienujúcich krokov pre následnú nomináciu na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Historické a hospodárske kontexty modrotlače

Ako prvý doteraz najpodrobnejšie a najcelistvejšie spracoval problematiku remeselnej výroby modrotlače Jozef Vydra. Dokladá už Herodotove, Homérove či Plíniouve záznamy o farbení látok.¹⁰ Za najstarší materiálny nález možno považovať ľanový kus látky, potlačený bielym vzorom, na svetlomodrom podklade v prvej polovici 6. storočia n. l. v hrobe biskupa Caesara z Arles. V Európe sa modrotlač objavuje od roku 1680 na dvore francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., kam sa dostali odevy a látky tlačené na modro prostredníctvom siamskeho posolstva.¹¹ Následný rozvoj farbotlače v Európe bol podmienený najmä spoločensko-hospodárskymi podmienkami v 17. storočí, keď po 30-ročnej vojne zaznamenala Európa všeobecný úpadok. V dovoze a výrobe odevov uprednostňovala látky tmavé, praktické, ale najmä lacné.

Po prvýkrát sa s farbením na modro za studena stretávame v rámci Európy v Holandsku, kam dovážali indigo¹² z Orientu, neskôr túto techniku prevzali aj Nemci. Na naše územie sa teda negatívne druhy látok dostali pôvodne z Holandska a Nemecka buď priamo cez Čechy a Sliezsko, alebo sekundárne – do severných oblastí Slovenska z poľského juhu vplyvom geograficky rozšírených vandrovných ciest remeselníckych tovarišov.¹³ Nemožno opomenúť aj slovensko-maďarské väzby na juhu nášho územia.

Dôležitým faktom je väzba farbenia látok na roľnícky charakter kultúry na našom území, teda ide o primárne hospodárske väzby. Nadväzuje na textilnú produkciu, založenú na roľníckej výrobe – pestovaní a spracovaní rastlinných a živočíšnych vlákien (ľan, konope, vlna), čím i geograficky pokrýva temer celé naše územie, najvýraznejšie však v hornatých severných oblastiach (Orava, Liptov, Spiš).

⁹ BESSIÈRE, Jacinthe. Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. In: *Sociológia Ruralis*, roč. 38, 1998, č. 1, s. 27.

¹⁰ Z knihy Plínia staršieho *Naturalis historia*, napísanej v roku 77 n. l., uvádza: „...po mangľovaní natierajú látku nie farbami, ale akýmisi pohlcujúcimi prostriedkami, ktoré farbu sajú a na látke sprvu nič nevidno. Až keď sa látka ponorí do kotla s vriacou farbou a vytiahne sa z neho, objaví sa na nej nie jedna, ale viac farieb.“ VYDRA, Jozef. *Ľudová modrotlač na Slovensku*. Bratislava: Tvar, 1954, s. 9.

¹¹ JIŘÍK, František X. O látkách tisknutých, Praha, 1911. In: VYDRA, ref. 10, s. 13.

¹² Indigo, získané z rastliny indigovníka, tvorilo základnú zložku farbiva.

¹³ KALAVSKÝ, Michal. Vandrovné trasy remeselníckych tovarišov Slovenska v 19. st. ako problematika internetných vzťahov, In: *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 3, s. 453-457.

Ľan bol veľmi výhodnou poľnohospodárskou technickou rastlinou, a to vzhľadom na nenáročnosť a zároveň vysokú mieru utility vo väzbe na nepriaznivé klimatické podmienky. Už archeologické nálezy zvyškov semien nám jednoznačne dokazujú používanie ľanu, ale i konope, ktoré boli základnými textilnými surovinami,¹⁴ pričom samotný pôvod slova ľan má praslovanské základy. Ľan patrí k našim najstarším kultúrnym plodinám a zároveň k najstarším textilným surovinám aj vzhľadom na svoje úžitkové vlastnosti. Z nich dominuje najmä pevnosť, dlhá životnosť a v neposlednom rade i sacia schopnosť. Ľanová textilná je tak odolnejšia aj voči zachytávaniu a rozmnožovaniu choroboplodných baktérií.¹⁵ Rôznorodosť vlákna je podmienená i procesom bielenia, jeho prírodnou farbou, čo podčiarkuje aj rôzna hrúbka samotného vlákna. Následná úprava žehlením (pôvodne mangľovaním) podmieňuje zas intenzitu jeho lesku. Aj tieto vlastnosti ľanového vlákna následným farbením umožňovali dosiahnuť špecifickú variabilitu výsledných produktov. Pestovanie ľanu a jeho spracovanie na plátno bolo zároveň súčasťou hádam každej roľníckej rodiny najmä v lokalitách nášho severu. Ľanové plátno patrilo k základným textíliám v ľudovej kultúre. Modrotlač tak priamo nadväzuje na plátennícku produkciu.

Remeselná výroba v mestskom prostredí bola v tomto období organizovaná v cechoch, ktoré svoju životaschopnosť dosvedčovali počas dlhého obdobia temer polovice tisícročia (od prvej tretiny 15. do poslednej tretiny 19. storočia). V konkurencii manufaktúr, vznikajúcich od konca 18. storočia, a následnou industrializáciou nastáva ich úpadok a postupný zánik.¹⁶ Tento fakt do značnej miery podmienil a urýchlil prenikanie remeselnej, vrátane modrotlačiarскеj výroby do vidieckeho prostredia.¹⁷ Jej zásadný zásah do rurálneho prostredia, a tým i do ľudovej kultúry, dokumentuje zastúpenie modrotlače ako materiálu temer vo všetkých súčiastiach najmä ženského ľudového odevu (od sukien cez zástery, vizitky až k šatkám rôznych druhov a veľkostí), ako aj v interiérových textíliách (obrusy, ale najmä perinové a vankúšové obliečky) relatívne až do poslednej tretiny 20. storočia.¹⁸

Interretnické kontexty modrotlače

Najstaršia písomná zmienka o existencii farbenia látok na našom území je spojená s regiónom Spiša. Je ňou záznam v cechovej knihe 16 spišských miest v Levoči z roku 1608. Zápis dokladá vznik najstaršieho cechu farbiarov, iniciovaný Tobiasom Netscherom z Levoče. Záznam uvádza, že cech sa riadil vratislavskými (dnešná Wrocław) artikulami.¹⁹ Tento údaj dokladá už uvádzané poľsko-slovenské kontakty aj v oblasti farbiarskej výroby. Výrazne ich rozvíjali aj poľskí tovariši, ktorí prostredníctvom povinných vandrovných ciest prinášali nové farbiarske techniky prevažne z Nemecka.²⁰ V cechových zápisoch sú zaznamenaní aj tovariši z Augsburgu či Lipska, ako uvádza Vydra, čo tiež dokazuje silné nemecko-slovenské kontakty. Viaceré farbiarske cechy vznikali aj na podklade viedenských artikúl.²¹

¹⁴ PALIČKOVÁ, Jarmila. Domácka výroba a remeslá. In: *Slovensko* 3, Ľud, 2. časť. Bratislava : Veda, 1975, s. 830.

¹⁵ TROPPOVÁ, Mária. Agrotechnika, odrodová skladba a využitie ľanu priadneho. In: *Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Spiša*. Nitra : SPU, 2002, s. 80.

¹⁶ Oficiálne boli cechy zrušené uhorským živnostenským zákonom v roku 1872.

¹⁷ MLYNKA, Ladislav. Remeselnícky majster vo vidieckom spoločenstve. In: *Remeselná výroba s akcentom na brnčiarSKU, džbankárSKU, kačbliárSKU a kameninovú produkciu*. Rimavská Sobota, 2004, s. 9-17.

¹⁸ KRIŠKOVÁ, Zdena. *Etnokultúrne kontexty výroby modrotlače*. Banská Bystrica : ISKŠ UMB, 2012, s. 35-38.

¹⁹ PAVELČIKOVÁ, Monika – FELBEROVÁ, Mária. *Modrotlač na Spiši*. Stará Ľubovňa, 1995, s. 4.

²⁰ KALAVSKÝ, ref. 13, s. 453-457.

²¹ VYDRA, ref. 10, s. 17.

Dátum založenia levočského cechu, podobne ako vznik ďalších farbiarskych cechov, koncentrovaných v rámci Uhorska na jeho severnú časť (čiže prevažne územie Slovenska), sa stotožňoval s vývinom v strednej Európe, kde väčšina farbiarskych cechov tiež vznikala koncom 16. a začiatkom 17. storočia.²²

Sociálne kontexty modrotlačé

Na podklade vývoja modrotlačárskej výroby v historickoetnických a hospodárskych kontextoch možno sledovať aj sociálne väzby tohto prvku, prostredníctvom ktorých sa v procese generačnej transmisie dostáva na kultúrnoidentifikačnú platformu ako súčasť kultúrneho dedičstva. Ak sledujeme všeobecne modrotlač ako prvok kultúrneho dedičstva aj v jeho identifikačnej rovine, pri zreteli na udržateľnosť a využitie z pohľadu súčasnosti je potrebné zohľadniť viacero zovšeobecňujúcich faktorov, napríklad komparáciou urbánneho a rurálneho prostredia, keďže modrotlačárske remeslo sa dostalo na vidiek sekundárne z prostredia miest.

V mestskom prostredí často zastúpenie remesla jedného odvetvia viacerými remeselníkmi na jednej strane podmieňovalo silné konkurenčné vzťahy, na druhej strane však remeselných majstrov do istej miery oslobodzovalo spod drobnohľadu society. Mestské prostredie svojím charakterom nebolo tak pevne viazané sociálnymi normatívmi ako prostredie vidiecke. Umožňovalo tiež remeselníkovi združovanie sa do väčších celkov, organizácií, spolkov, čo nesporne napomáhalo pri ochrane ich záujmov a práv, čím upevňovalo ich vnútornú stabilitu i sociálny status.

Zložitosť pozície remeselníka v podmienkach relatívne uzavretých spoločností malých mestečiek a vidieka spôsobovala absencia istej miery anonymity. Vidiecke prostredie a prostredie malomesta bolo charakterizované zväčša jediným zástupcom remeselnej výroby určitého zamerania, čo na jednej strane dávalo remeselnému majstrovi pocit výlučnosti, na druhej ho však stavalo pod normatívny drobnohľad society s logickým následkom rôznych foriem sociokultúrneho sankcionovania, rovnako v negatívnom, ako aj pozitívnom zmysle.²³

Remeselníci v mestách patrili k stredným vrstvám spoločnosti, k mešťanstvu, ktoré najmä v prostredí väčších miest nieslo znaky silne diferencovanej a vnútri spätnej sociálnej skupiny. V malých mestečkách a na dedinách bola základným hospodárskym, ale aj sociokultúrnym determinantom roľnícka výroba, charakteristická pre sociálnu štruktúru Slovenska ešte v 1. polovici 20. storočia. Remeslo v rurálnom prostredí často vykonával majster súčasne s obrábaním pôdy. Vrstva remeselníkov tak bola vystavená silnému tlaku dedinského spôsobu života.²⁴ Na druhej strane, aj v hodnotovom systéme a hierarchii remeselnej výroby v rámci lokálneho spoločenstva práve väzba s poľnohospodárskou výrobou patrila k základným kvalitatívnym kritériám. Výroba modrotlačé patrila navyše k najnáročnejším spôsobom úpravy hotového plátna, čomu zodpovedal i dôraz na rešpekt a úctu voči remeselnému majstrovi a jeho schopnostiam. Modrotlačársku produkciu z tohto hľadiska možno radiť k prestížnym, najmä v severných oblastiach krajiny vo väzbe na pestovanie ľanu a následnú plátennickú výrobu, ktorá tvorila súčasť hospodárstva celej society. Aj na tomto základe ju možno vnímať v kontexte identity spoločností.

²² DANGLOVÁ, Oľga. *Modrotlač na Slovensku*. Bratislava : Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2014, s. 37.

²³ Napríklad majster Elemír Montško (Hranovnica) si vyslúžil rešpekt jednej časti, ale i kritiku druhej časti lokálneho spoločenstva, keď zo svojho statusu verejne kritizoval kňazov za vyberanie darov od chudobných rodín. KRÍŠKO-VÁ, ref. 18, s. 81-96.

²⁴ MANNOVÁ, Elena. *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku 19. a 20. storočí*. Bratislava, 1996. (autoreferát).

Modrotlač v druhej polovici 20. storočia

Prosperujúcu modrotlačiarisku remeselnú výrobu v 2. polovici 20. storočia na celom našom území negatívnym spôsobom zasiahol povojnový vývoj. Procesom znárodnenia znemožnil vykonávanie živností v dovtedajších podmienkach. Vplyvom urbanizácie a modernizácie sa zas modifikovali potreby, vkus a životný štýl obyvateľstva a postupne sa redukovalo aj využitie modrotlače. Časť remeselných majstrov sa prispôbila združstevnenej výrobe, čo prinieslo načas farbiarskej výrobe pozitívne výsledky, najmä zdokonalením technického zariadenia a rozšírením siete predajní, do návrhov začali vstupovať dizajnéri. Okruh klientely sa postupne rozširoval aj o zákazníkov z miest. Nahrávala tomu aj atmosféra doby v 50. rokoch. Modrotlač ako látka odevu chudobnejších vrstiev evokovala politicky vyzdvihovanú ľudovosť.²⁵

V procese uchovania modrotlačiarскеj tradície na Slovensku v prudko sa rozvíjajúcej priemyselnej produkcii zohrali pozitívnu úlohu aj Bavnárske závody v Ružomberku, pôvodne najväčší bavnársky závod v Rakúsko-uhorskej monarchii. Podnik bol navyše situovaný v srdci Liptova, regiónu so silnou tradíciou modrotlačiarскеj produkcie. Najmä v 70. rokoch 20. storočia tu rezonovala iniciatíva inšpirovať sa pri výbere vzorov pre strojovú tlač pôvodnými modrotlačovými vzormi, čo našlo u verejnosti pozitívnu odozvu. Začiatkom 21. storočia však podnik, v dôsledku neúspešnej privatizácie po roku 1989, zanikol.

Ďalšia časť remeselných majstrov sa zapojila do organizovanej ľudovej umeleckej výroby, vznikajúcich ľudovoumeleckých výrobných družstiev (Kroj, Detva, Slovakia). Najväčší význam však v tomto smere prinieslo Ústredie ľudovej umeleckej výroby (ÚĽUV) v dvoch vtedajších centrách.²⁶ Zohralo významnú úlohu v procese uchovania modrotlače ako jedného z prvkov kultúrneho dedičstva na Slovensku vo viacerých smeroch. Jednak svojou výskumnou činnosťou v oblasti profesionálnej dokumentácie modrotlače, ako aj zachovaním tradičného technologicko-výrobného procesu v spolupráci s modrotlačiarskymi majstrami, a následne sprostredkovaním verejnosti prostredníctvom priameho predaja či výstav. Začiatkom 70. rokov 20. storočia tiež začal práce na zostavení vzorníka súborného prehľadu o fonde modrotlačových vzorov v depozitároch slovenských múzeí.

V 70. rokoch začala tiež spolupráca ÚĽUV-u s majstrom Stanislavom Trnkou a jeho dielňou v Púchove, založená na remeselnom fortieli modrotlačiarскеho majstra s inovátívnymi riešeniami návrhárov.²⁷ Schopnosť prispôbiť sa novým podmienkam, modernizácia, zavádzanie nových prvkov do výroby patrí k dôležitým kritériám remesla i statusu remeselníka. Púchovská modrotlačiarška dielňa sa nebránila prijímaniu nových prvkov, pričom však uchovávala základnú tradičnú technológiu výroby. Potláčanie plátna vzorom pomocou ručných foriem v tradičnom výrobnom procese doplnila používaním *perrotiny*.²⁸ Toto mechanické zariadenie s využitím formy na celú šírku plátna, ktoré zjednodušuje súvislé pokrytie podkladu vzorom, modrotlačiarски majstri využívali už od prvej tretiny 20. storočia. Mnohé vzory ručnej tlače boli prevzaté a upravené pre novú techniku sieťotlače, ktorú začal majster Trnka využívať v 70. rokoch 20. storočia.²⁹ Na prelome 20. a 21. storočia bol už však Stanislav Trnka posledným činným majstrom modrotlačiarскеho remesla. Zomrel v roku 2010 a jeho smrťou hrozil aj zánik výroby modrotlače na území Slovenska.

²⁵ DANGLOVÁ, Oľga. Modrotlač pod strechou ÚĽUV-u a družstiev. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 4.

²⁶ Na Slovensku v Bratislave a v Česku v Uherskom Hradišti.

²⁷ DANGLOVÁ, ref. 25, s. 6.

²⁸ Vynález Francúza Perrota z roku 1834.

²⁹ ŠEVČÍKOVÁ, Eva. Na návšteve v Púchove. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 8.

Napriek rozdielnym podmienkam vývoja a výrazným regionálnym, až lokálnym špecifikám si práve modrotlač vo svojich historicko-geografických i etnicko-kultúrnych väzbách dokázala vybudovať vysoký sociálny a kultúrny status a udržať ho na našom území temer nepretržite až do súčasnosti. Modrotlač ako špecifické duchovné dedičstvo si vo všetkých aspektoch uchovala prestížne postavenie v rámci spoločenstva rovnako v urbánnom, ako neskôr aj vo vidieckom prostredí. Na tomto základe ju možno jednoznačne zaradiť k prvkom našej kultúrnej identity na všetkých úrovniach spoločenstiev – od lokálneho, cez regionálne k národnému, a na jeho historicko-etnickej báze až k tesným interetnickým väzbám na nadnárodnej úrovni.

Revitalizácia a súčasné možnosti uchovania modrotlače ako prvku kultúrneho dedičstva

Snahy jednotlivých etník v súčasnom svete, podmienené dynamickými politicko-ekonomickými a sociálnymi procesmi, smerujú k uchovaniu etnickej a kultúrnej identity. Do popredia sa dostáva otázka proporcionálneho vyváženia historicko-kultúrnych špecifik a rozvíjajúcej sa diverzity. Otázka lokálneho a globálneho dnes rezonuje v celoeurópskom vývoji. V týchto intenciách možno vnímať i prvky kultúrneho dedičstva v procese generačnej transmisie. Základným determinantom tohto procesu je prijatie kultúrneho prvku spoločenstvom a jeho následné využitie v transformovaných podmienkach pre ďalší udržateľný rozvoj.

Na tomto základe sledujeme aj prvok modrotlače v podmienkach súčasného vývoja. Ide o prvok kultúrneho dedičstva vo väzbe na remeselnú výrobu, teda hospodársku produkciu, ktorá v symbióze s rozvojom obchodu patrila k základným determinantom rozvoja etnických spoločenstiev počas viacerých storočí a pretrvala až dodnes (viac ako štyri storočia). Má preto potenciál, respektíve môže byť i v súčasnosti ako prvok kultúrneho dedičstva zdrojom kultúrneho i ekonomického rozvoja ako aj sociálneho zhodnocovania. Aj v týchto intenciách možno vnímať vývoj modrotlačiarkej výroby u nás v posledných rokoch, charakterizovaný jej transformáciou a revitalizáciou prostredníctvom najmladšej generácie výtvarníkov, prevažne absolventov stredných a vysokých umeleckých škôl. V procese revitalizácie tradičnej výroby v kultúrnoidentifikačnej rovine v súčasnosti sledujeme niektoré zmeny a posuny:

a) Vo väzbe na prostredie či okolnosti vzniku a využitia sa dnes stráca podmienenosť autenticity prostredia tradičných prvkov kultúry, čo oprávnené prináša zmenu základných funkcií produktov.³⁰ Pri zhotovovaní konečného produktu výrobca môže vychádzať z tradičných materiálov či dodržiavania technologických postupov, prípadne aj s využitím tradičných výrobných nástrojov. Pre prijímateľa sú však súčasné okolnosti využitia vzhľadom na stupeň vývoja odlišné, zákonite teda dochádza k zmenám funkcií samotného produktu. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že dnes sú prejavy autentickej tradičnej kultúry späťe najmä s funkciou spoločensko-zábavnou, estetickou, identifikačnou i komerčnou. V súčasnosti sa nedá vychádzať „už iba“ z objavovania kultúrnych hodnôt, ale vnímať tradičnú kultúru ako fenomén v jej širších historických, kultúrno-spoločenských súvislostiach, ktoré nemôžu byť izolované od vonkajších ekologických faktorov. Existencia kultúry je podmienená prostredím, procesmi globalizácie i samotnými aktérmi.³¹

b) Súčasnú produkciu modrotlače možno vnímať v dvoch polohách. V jednej ide o nadviazanie na tradičné techniky, materiály či vzory, ktoré sa uplatňujú napríklad pri výrobe

³⁰ KRIŠKOVÁ, Zdena. Autenticita prostredia – jeden z aspektov objektivizácie kultúrneho dedičstva v múzejnej prezentácii. In: *Múzeum a muzeológia*. Banská Bystrica : FPV UMB, 2008, s. 157-163.

³¹ KOŠTIALOVÁ, Katarína. Tradičná kultúra ako faktor rozvoja mestského turizmu. In: KLÍMOVÁ, V. – ŽÍTEK, V. (eds.). *14th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno : Masarykova univerzita, 2011, s. 296.

tradičných ľudových odevov, ale nie sú už súčasťou autentickej kultúry (napríklad kroje pre folklórne súbory). Na druhej strane modrotlačárska výroba v súčasnosti zaujala mnoho mladých umelcov – dizajnérov a výtvarníkov. Ponúka možnosť experimentovať s technikami ich inovovaním i zjednodušovaním, rovnako s potláčaním látok i celkom novým umeleckým stvárnením, praktickým a dekoratívnym využitím. Dnešní umelci sa snažia o znovuobjavenie a spopularizovanie modrotlače, ako aj jej redizajnovanie do súčasnej podoby. Možnosti kreativity sa objavujú v oživení farebnosti, obohatení pôvodných techník (vzory využívané pre sieťotlač, filmotlač), nových vzorov (Art Deco, op-art) a využitia (interiérový nábytok, doplnky). Kreatívne myslenie sa prejavuje aj v novej, dynamickej ornamentike aplikovanej na odev. V tejto inovácii možno hovoriť o živom remesle aj s potenciálom ekonomického rastu regiónov.³²

Produkcia i spotreba výroby vo všeobecnosti sa v posledných rokoch mení z ekonomického na globálny ekologický problém. Snaha vyrábať stále viac, lacnejšie a rýchlejšie vedie aj k strate remeselných zručností a generačnou transmisíou uchovávaných znalostí technológií a materiálov, ako aj k strate sociokultúrnych spojitostí. Treba povedať, že revitalizácia remeselnej výroby (v tomto prípade modrotlače) v zhotovovaní látok neumožňuje masovú produkciu. Rýchlo a lacno tu jednoducho nefunguje. Povedomie o ručnej práci, domácej kvalite a regionalite však výrazne stúplo na hodnotu.³³

c) V týchto súvislostiach je vo vzťahu k modrotlači ako fenoménu kultúrneho dedičstva dôležitým aspektom jej samotná materiálna podstata: *Modrotlačou je textília, vyrobená špecifickou technológiou...* Nové formy súčasného využitia tohto fenoménu však prinášajú jeho úplne novú kvalitatívnu rovinu. Ide v nej o využitie charakteristického vonkajšieho znaku modrotlače, ktorým je samotný dizajn. Modrotlač sa posunula od uplatnenia tradičnej textílie v súčasných moderných produktoch (kravaty, tenisky či kuchynské chňapky) až k využitiu jej samotného dizajnu bez väzby na textilný fundament (mobilné telefóny, emailové šperky). Tento, do istej miery protirečivý prvok však demonštruje výraznú mieru prijatia spoločnosťou, čo je primárnym determinantom uchovania kultúrneho dedičstva a len potvrdzuje jeho kultúrnoidentifikačný význam.

Kultúrne dedičstvo spolu s prírodným a ekonomickým potenciálom krajín je tiež v súčasnosti nevyhnutné vnímať aj v spojitosti s rozvíjajúcim sa cestovným ruchom. V týchto väzbách sa aj cestovný ruch dostáva do centra záujmu etnologickej vedy, ktorá sleduje vývojové procesy v kontexte kultúrnej a sociálnej antropológie. Cestovný ruch je nástrojom, ktorý na jednej strane stiera administratívne i kultúrne hranice, stáva sa priestorom rastu hospodárskej i kultúrnej diverzity, na druhej strane okrem prírodného a ekonomického potenciálu stoja v centre jeho záujmu kultúrne špecifiká etnických spoločenstiev regiónov ako základné prvky identity. Práve tie sa stávajú magnetom pre návštevníka v snahe nachádzať originalitu, inakosť, obohatenie o nové prvky poznania. K vytváraniu pozitívneho povedomia a identifikácie sa so svojou lokalitou, pocit hrdosti a uvedomenie si dichotómie my/oni môže prispievať aj rozvoj turizmu. Domáci si uvedomujú svoj kultúrno-historický potenciál, svoju odlišnosť od cudzích

³² KRIŠKOVÁ, Zdena. Kultúrne dedičstvo ako potenciál rozvoja cestovného ruchu (na príklade mesta Poprad). In: KLÍMOVÁ, V. ŽÍDEK, V. (eds.). *XVIII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*, Brno : Masarykova univerzita, 2015, s. 749.

³³ NIEDERMAYER, Lisa. Streng gastroaft = prísné páskované. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 34.

návštevníkov, ktorí prišli spoznávať a obdivovať ich dedinu či mesto, ich prírodu, kultúru, históriu, čo sa stáva zdrojom lokálnej hrdosti.³⁴

Špecifickou kategóriou vo väzbe na cestovný ruch a turizmus je samotný pojem región, ktorý determinuje vymedzenie záujmovej oblasti bádateľov. Možno ho vnímať vo väzbe na krajinu, prípadne jej užšie územné väzby (ako krajinný celok, oblasť, kraj, miesto, prípadne správny celok), ale i v širších, nadnárodných väzbách (stredoeurópsky, európsky región). Kultúrna a sociálna antropológia i etnológia sústreďuje pozornosť na potenciál regiónov vo všetkých územných väzbách i ostatných aspektoch vývoja so zreteľom na etnickú a kultúrnu identitu spoločností.³⁵ Pre súčasný vývoj modrotlače je v diachrónej rovine významným aspektom práve jej historicky podmienený širší európsky rozmer. V súčasnosti v krajinách strednej Európy, spojených s modrotlačiarskou tradíciou, evidujeme viacero individuálnych výrobcov, ktorí prispôbujú svoju výrobu novým technickým možnostiam, ako aj umeleckým trendom.

V roku 2003 bol za účelom ochrany tradičných hodnôt kultúrneho dedičstva – konkrétne jeho nehmotnej a duchovnej časti – vytvorený Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO. K tomuto dokumentu sa prihlásili všetky stredoeurópske štáty a na jeho základe začali tiež vzájomne spolupracovať a diskutovať o možnostiach zachovania a propagácie spoločne zdieľaných kultúrnych prvkov. Vďaka tomu sa zrodila myšlienka spracovať nomináciu technológie výroby modrotlače do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO.³⁶ Práve na základe historicky podmienených tesných interetnických väzieb sa rozhodli krajiny Rakúsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko a Nemecko pre spoločnú nomináciu.

Jednou z podmienok takéhoto zápisu je kontinuita tradície a jej životaschopnosť využitím pôvodnej tradičnej technológie. Túto na Slovensku dnes reprezentujú najmä dvaja pokračovatelia v produkcii a prezentácii modrotlače. Jedným je Matej Rabada, mladý výtvarník a zároveň etnológ, ktorý revitalizuje tradičnú výrobu modrotlače priamou rekonštrukciou jednej z autentických dielní v Párnici na Orave, v regióne s dlhodobou a významnou tradíciou tohto remesla. Výrobu modrotlače na Slovensku produkuje prostredníctvom svojej živnosti od začiatku roku 2016 pod značkou *Modrotlač Matej Rabada*.

Ďalším príkladom uchovania kultúrneho dedičstva v procese generačnej transmisie je Peter Trnka, vnuk posledného modrotlačiarkeho remeselného majstra Stanislava Trnku z Púchova, ktorého zámerom je okrem pokračovania v aktívnej remeselnej tradícii starého otca aj vybudovanie a sprístupnenie múzea, dokumentujúceho a sprostredkujúceho modrotlačiarску tradíciu v našom hospodársko-kultúrnom vývoji.

Jedným z požadovaných predpokladov zápisu kultúrneho prvku na svetový zoznam UNESCO je zápis na národné zoznamy nehmotného kultúrneho dedičstva. V realizácii tohto procesu významnú úlohu zohralo práve ÚĽUV. Na základe jeho úsilia a následnej nominácie, podmienenej naplnením všetkých požadovaných kritérií, je od januára 2016 modrotlač súčasťou Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska, čo nesporne potvrdzuje status modrotlačiarkej tradície ako jedného z najvýraznejších prvkov našej kultúrnej identity. Záujem nielen odbornej, ale i laickej verejnosti o tento prvok nášho kultúrneho dedičstva je stále intenzívnejší aj vďaka projektovým aktivitám výrobcov a ich inštitucionálnej podpore, čo dokladá viacero príkladov.

³⁴ BOISSEVAIN, Jeremy. Consuming the Other: Globalization and Mass Tourism in Malta. In: *Focal. Globalization/Localization: Paradoxes of Cultural Identity*. 1997, č. 30-31, s. 107-119.

³⁵ KRIŠKOVÁ, ref. 32, s. 744.

³⁶ ROMÁNKOVÁ, Eva. Na dobrej ceste. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, 2014, č. 3, s. 54.

K prezentácii samotnej výrobnéj technológie prispel napríklad v roku 2013 projekt „Modrotlač Matej Rabada“, iniciovaný autorom spolu s ÚLUV. Technológia výroby modrotlače bola v jeho rámci prezentovaná formou workshopov, prednášok a spoluprácou s výtvarníkmi.

„Modrotlač“ – projekt Múzea ÚLUV (r. 2014) sa zasa zamerlal na umelecké školy. Aj jeho príspevom sa stala modrotlač súčasťou výučby umeleckých predmetov.

K vyhľadávaným propagačným aktivitám patria i výstavy. V roku 2011 sa v Bratislave, v ateliéri textilného dizajnu, uskutočnila výstava *Prezliekanie v čase*, kde práce inšpirované modrotlačou predstavili viacerí naši výtvarníci a dizajnéri – Ema Kleinová, Lenka Rypáková, Janka Bórová a Lenka Cábová.³⁷

Výrobcovia prezentovali svoju tvorbu na výstavách venovaných modrotlači, napríklad v galérii Bibiana v Bratislave *V modrobielom lese* či Ústredím ľudovej umeleckej výroby v Bratislave organizovanej výstave *Farbené do modra*.

Obaja uvádzaní mladí výtvarníci (Matej Rabada aj Peter Trnka) reprezentovali výrobu našej modrotlače v roku 2016 v rakúskom meste Gutau, kde sa každoročne koná prvomájový trh spojený s výrobou modrotlače, reprezentovaný aj výrobcami z Rakúska, Maďarska, Česka či Nemecka.³⁸

Záver

Medzi kultúrou a prírodou jestvujú dnes mnohé nové väzby, ktoré nie je možné jednoducho identifikovať. Na náš život majú väčší vplyv svetové trhy než úroda v regióne, naša prosperita často závisí viac od cien ropy než vlastného úsilia a stav životného prostredia u nás je ovplyvnený priemyselnou činnosťou, za ktorú často zodpovedá vzdialený cudzí kapitál. Šírenie poznania, zvykov a hodnôt pomaly prestáva zodpovedať tradícií, väzbe na pôvodnú kultúru. Ako obyvatelia globalizovaného sveta sa stále viac odcudzujeme miestnej kultúre *i krajine*.³⁹ Vývoj spoločnosti je dnes podmienený prioritne ekonomickým a hospodárskym rastom. Jeho súčasťou je však okrem materiálnej základne i nehmotná nadstavba spočívajúca v sociokultúrnych hodnotách a tradíciách, ktoré patria k základným identifikačným znakom spoločenstiev.

Formovanie a existencia identity a jej plné uplatnenie je do značnej miery antropocentrickým javom – predpokladá existenciu niekoho, kto dokáže túto identitu rozpoznať, pochopiť, precítiť, prijať alebo odmietnuť – skratka vyjadriť svoj postoj k nej. Bez ľudskej pamäti, histórie a myšlienkových obsahov ostanú akémukoľvek subjektu vlastné len isté prírodné či technické parametre – nie identita. Dynamika konštrukcie dedičstva spočíva v aktualizácii, adaptácii a reinterpretácii uchovaných historicky a kultúrne podmienených vedomostí, zručností a hodnôt určitej skupiny, čiže spája uchovávanie a inováciu, stabilitu a dynamiku, reprodukciu a kreativitu, a tým vytvára nový sociálny význam, ktorý generuje identitu.⁴⁰

Modrotlač ako osobitý historicky podmienený prvok je na základe geograficko-klimatických, hospodársko-ekonomických i sociálno-kultúrnych väzieb jedinečným fenoménom našej kultúrnej identity a svojou podstatou napĺňa primárne predpoklady pre ďalšiu revitalizáciu a udržateľnosť v procese generačnej transmisie.

³⁷ DANGLOVÁ, ref. 25, s. 4-7.

³⁸ STREŠŇÁKOVÁ, Zuzana. V hlavnej úlohe modrotlač. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 16, 2016, č. 3, s. 51.

³⁹ HERIAN, Karol. *Humánna environmentalistika*. Trenčín: Trenčianska univerzita. 2007, s. 94.

⁴⁰ BESSIÈRE, ref. 9, s. 27.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BESSIÈRE, Jacinthe (1998). Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. In: *Sociologia Ruralis*, roč. 38, č. 1, s. 21-34.
- BITUŠÍKOVÁ Alexandra (2013). Kultúrne dedičstvo, identita a turizmus (príklad Lokality svetového dedičstva UNESCO). In: KRIŠKOVÁ, Zdena (ed). *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB, s. 23-41. ISBN 978-83-7490-661-6.
- BOISSEVAIN, Jeremy (1997). Consuming the Other: Globalization and Mass Tourism in Malta. In: *Focal. Globalization/Localization: Paradoxes of Cultural Identity*, č. 30-31, s. 107-119.
- DANGLOVÁ, Oľga (1995). Modrotlač. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava : Veda, 368 s. ISBN 80-224-0234-6
- DANGLOVÁ, Oľga (2014). *Modrotlač na Slovensku*. Bratislava : Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2014. 376 s. ISBN 978-80-89639-12-0.
- DANGLOVÁ, Oľga (2014). Modrotlač pod strechou ÚEUV-u a družstiev. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, č. 3, s. 4-6. ISSN 1335-5457
- HERIAN, Karol (2007). *Humánna environmentalistika*. (Skriptá). Trenčín : Trenčianska univerzita, 114 s. ISBN 978-80-8075-231-6.
- JIŘÍK, František X. (1911). *O látkách tisknutých*, Praha. In: VYDRA, Jozef (ed.). *Ľudová modrotlač na Slovensku*, Bratislava : Tvar, 1954, s. 13.
- KALAVSKÝ, Michal (1990). Vandrovné trasy remeselníckych tovarišov Slovenska v 19. st. ako problematika interetnických vzťahov. In: *Slovenský národopis*, roč. 38, č. 3, s. 453-457.
- KOŠTIALOVÁ, Katarína (2011). Tradičná kultúra ako faktor rozvoja mestského turizmu. In: KLÍMOVÁ, V. – ŽÍTEK, V. (eds.). *14th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno : Masarykova univerzita, s. 295-302.
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2012). *Etnokultúrne kontexty výroby modrotlače*. Banská Bystrica : ISKŠ UMB, 211s. ISBN 978-80-557-0380-0
- KRIŠKOVÁ, Zdena – DANGLOVÁ, Oľga (2015). Modrotlač na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 63, č. 1, s. 91-92. ISSN 1335-1303
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2015). Kultúrne dedičstvo ako potenciál rozvoja cestovného ruchu (na príklade mesta Poprad). In: KLÍMOVÁ, V. – ŽÍDEK, V. (eds.). *18th International Colloquium on Regional Sciences*, Brno : Masarykova univerzita, s. 743-750. ISBN 978-80-201-7861-1.
- KRIŠKOVÁ, Zdena (2008). Autenticita prostredia – jeden z aspektov objektivizácie kultúrneho dedičstva v múzejnej prezentácii. In: *Múzeum a muzeológia*. Banská Bystrica : FPV UMB, s. 157-163.
- MANNOVÁ, Elena (1996). *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku 19. a 20. storočí*. Bratislava. (autoreferát).
- MLYNKA, Ladislav (2004). Remeselnícky majster vo vidieckom spoločenstve. In: *Remeselná výroba s akcentom na brnčiarSKU, džbankárSKU, kachliarsku a kameninOVÚ produkciu*. Rimavská Sobota, s. 9-17.
- NIEDERMAYR, Lisa (2014). Streng gstroaft = prísne pásikované. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, č. 3, s. 34-37, .
- PALIČKOVÁ, Jarmila (1975). Domácka výroba a remeslá. In: *Slovensko 3, Ľud, 2. časť*. Bratislava : Veda, 830 s.

- PAVELČÍKOVÁ, Monika – FELBEROVÁ, Mária (1995). *Modrotlač na Spiši*. Stará Ľubovňa.
- ROMÁNKOVÁ, Eva (2014). Na dobrej ceste. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 15, č. 3, s. 54-54. ISSN 1335-5457
- ŠTREŠŇÁKOVÁ, Zuzana (2016). V hlavnej úlohe modrotlač. In: *Remeslo umenie dizajn*, roč. 16, č. 3, s. 50-53. ISSN 1335-5457
- ŠEVČÍKOVÁ, Eva (2014). Na návšteve v Púchove. In: *Remeslo, umenie, dizajn*, roč. 14, č. 3, s. 8-10. ISSN 1335-5457
- ŠPIESZ, Anton (1972). *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : SAV.
- TROPPOVÁ, Mária (2002). Agrotechnika, odrodová skladba a využitie ľanu priadneho. In: *Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Spiša*. Nitra : SPU, s. 80-85. ISBN 80-8069-070-7
- VYDRA, Jozef (1954). *Ľudová modrotlač na Slovensku*. Bratislava : Tvar, 203 s.